

'ALİ b. SEHL RABBEN et-ṬABERİ'NİN *FİRDEVSU'L-ḤİKME* ADLI ESERİNDE HİNT TIBBİNDAN "TIP ÖĞRENCİLİĞİ" ve "TEDAVİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ" ÜZERİNE

On "Pupilage of Medicine" and "Evaluation of Treatment" from Indian Medicine
in *Firdaws al-Ḥikma* by 'Alī b. Sahl Rabban al-Ṭabarī

Ahmet Aciduman¹

¹Prof. Dr. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik AD

Öz

Bu çalışmanın amacı Orta Çağ'da İslam dünyasında yazılmış ilk tıbbi ansiklopedik eserlerden biri kabul edilen Ebū'l-Ḥasan 'Alī b. Sehl Rabben et-Ṭabarī'nin *Firdevsu'l-Ḥikme*'sinde Hint tıbbına ait bilgilerin olduğu yedinci nev'inin dördüncü makalesinin "Tıp öğrencilerinin üzerine gerekli olan hakkında" başlıklı üçüncü ve "Tedavinin iyi değerlendirilmesi ve tedavide acele etmekten çekinme hakkında" başlıklı dördüncü bölümlerinin incelenmesidir. Bunun için *Firdevsu'l-Ḥikme fi't-Tıbb*'in Doktor Muḥammed Zubeyr eş-Şiddīkī tarafından hazırlanan ve 1928 yılında Berlin'de Matba'a-i Af-tāb'da basılmış olan matbu bir nüshası incelenmiştir. Karşılaştırma için *Suśruta-Samhitā*'nın Kavitaḡ Kunja Lal Bhishagrata tarafından hazırlanmış ve Kalkūta'da 1907 yılında yayınlanmış İngilizce bir çevirisi *An English Translation of the Sushruta Samhita Based on Original Sanskrit Text, vol. I-Sutrasthanam* kullanılmıştır. Ṭabarī'nin metninde bulunan ve yukarıda adı geçen bölümler Arapçadan Türkçeye çevrilmiştir. Yazının "bulgular" kısmında sunulan bu çeviriler, "tartışma" kısmında ele alınarak, yukarıda adı geçen *Suśruta-Samhitā* metniyle karşılaştırılmış ve literatür eşliğinde bir tartışma yürütülmüştür. Ṭabarī'nin bu makalenin konusunu oluşturan bölümlerde Hint tıbbi ve folklorunun kaynaklarını kullandığı ama, doğrudan alıntı yapmak yerine uyarlama yaptığı, *Suśruta-Samhitā*'nın yanı sıra *Kelīle ve Dimne* adlı Hint kökenli bir öykü kitabından da yararlandığı ve ona bazı katkılarda bulunduğu görülmüştür.

Anahtar kelimeler: *Firdevsu'l-Hikme*, *Susruta-Samhita*, *Kelile ve Dimne*, Ebu'l Hasan Ali b. Sehl Rabben et-Taberī, Hint tıbbi, Tıp öğrenciliği, Tedavi, Tıp tarihi

ABSTRACT

Aim of this study is to examine the 3rd and 4th chapters entitled with "On the qualities required by the student of medicine" and "On the right estimate of treatment and on the avoidance of hurry in it" of the 4th article of the 7th new' on Indian medicine in *Firdaws al-Ḥikma*, which is accepted as one of the first medical encyclopedic works in medieval Islamic world, written by Abū al-Ḥasan 'Alī b. Sahl Rabban al-Ṭabarī. For this reason, a printed copy of *Firdaws al-Ḥikma* edited by Doctor Muḥammad Zubayr al-Şiddīqī and printed in the Buch- u. Kunstdruckerei "Sonne" G.m.b.H. in Berlin in 1928 was examined. *An English Translation of the Sushruta Samhita Based on Original Sanskrit Text, vol. I-Sutrasthanam*, edited by Kavitaḡ Kunja Lal Bhishagrata and printed in Calcutta in 1907 was used for comparison. Abovementioned Arabic chapters in Ṭabarī's text were translated into Turkish. The translated chapters, which were presented in "findings" section of the article, were handled in "discussion" section and were compared with the text of *Suśruta-Samhitā* and were discussed in the light of literature. It was found that Ṭabarī used sources of Indian medicine and folk in the chapters of this article, but adapted them instead of direct quotation and he benefited from *Suśruta-Samhitā* and *Kalīla and Dimna*, which is a book of stories originated from India and he made some contributions to them.

Keywords: *Firdaws al-Hikma*, *Susruta-Samhita*, *Kalila and Dimna*, Abu al-Hasan Ali b. Sahl Rabban al-Tabarī, Indian medicine, Pupilage of medicine, Treatment, History of medicine

Lokman Hekim Dergisi, 2017;7 (1): 41-50

Geliş Tarihi-Received: 21.11.2016; Kabul Tarihi-Accepted: 08.01.2017

İletişim-Correspondence Author: Ahmet Aciduman, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik AD-Ankara University Faculty of Medicine, Department of Medical History and Ethics, Sıhhiye/Ankara- Türkiye
aciduman@medicine.ankara.edu.tr, ahmetaciduman@yahoo.com

GİRİŞ

Orta Çağ İslam dünyasında yazılmış ilk tıbbi ansiklopedik eserlerden biri kabul edilen *Firdevsu'l-Hikme*'nin¹ yazarı Ebū'l-Hasan 'Alī b. Sehl Rabben et-Ṭaberī Merv şehrinde Nestūrī Hristiyan bir ailede doğmuştur.² Babası Sehl Rabben Ṭaberī'nin Merv şehrinde kâtiplik yapan bir ailenin üyesi ve aynı zamanda bir hekim olduğunu, babasının isminde yer alan "Rabben" kelimesinin ise "büyüğümüz, muallimimiz" anlamına gelen bir lakap olduğunu 'Alī b. Sehl Rabben et-Ṭaberī *Firdevsu'l-Hikme*'de bildirmektedir.^{2,3}

Arapça, Farsça, Süryaniceyi iyi bilen, İbranice ve Grekçeye de vakıf olan Ebū'l-Hasan 'Alī b. Rabben,³⁻⁵ tıp, tabiat ilimleri, matematik, felsefe, astronomi ve edebiyat eğitimini babasından almıştır.^{1,3,5} Ṭaberistān'da eğitimini tamamladıktan sonra, 813 yılında Irak'a giderek hekimlik yapmış ve bu dönemde *Firdevsu'l-Hikme*'yi yazmaya başlamıştır. Fakat Mazyar b. Karin'in 825'te Ṭaberistān'a vali olarak tayin edilmesiyle birlikte, Irak'ta yaptığı hekimliği bırakarak Mazyar'ın kâtibisi olmuştur.²

Mazyar'ın Halife Me'mūn'un 833'de ölümünden sonra, Halife Mu'taşım (s. 833-842)'a karşı 839 yılında isyan edip, öldürülmesiyle, 'Alī b. Rabben de Ṭaberistān'dan Rey'e gelerek tekrar hekimliğe başlamış; sonra Irak'a giderek Sürremenrea'da yerleşmiştir. Halife Mu'taşım tarafından saraya çağrılan ve dīvān-ı inşā'ya memur olarak atanan 'Alī b. Rabben, Halife Mu'taşım'ın 842 yılında vefatıyla görevinden ayrılarak, Halife Vāsık (s. 842-847)'in ölümüne kadar Sürremenrea'da kalmıştır.² Daha sonra Halife Mütevekkil (847-861)'in nedimi ve özel hekimi olan 'Alī b. Rabben,^{1,3} Mütevekkil'in hilafetinin üçüncü yılı olan 850'de *Firdevsu'l-Hikme*'yi tamamlamış ve ona ithaf etmiştir.² İslam'ı kabul etmesi üzerine 'Alī b. Rabben'e halife tarafından "Mevlā Emīru'l-Mu'minīn" unvanı verilmiştir.^{1,3} *ed-Dīn ve'd-Devle* adlı eserinin sonunda Müslüman olmasına aracı olduğu için halifeye övgü ve duada bulunan 'Alī b. Rabben,^{1,3} *er-Redd 'ale'n-Nāşārā* adlı eserinde 70 yaşına kadar Hristiyan olarak yaşadığından sonra Müslüman olduğunu bildirmektedir.^{2,3} Bununla birlikte *Firdevsu'l-Hikme*'de İncil'den alıntılar bulunması, kitabı yazdığı 850 yılında 'Alī b. Rabben'in Müslüman olmadığını gösterdiği şekilde yorumlanmaktadır.²

Aydın'ın incelemesine göre² doğum ve ölüm tarihleri kesin olmayan ve literatürde farklı tarihler bildirilmiş olan Ebū'l-Hasan 'Alī b. Rabben et-Ṭaberī'nin doğumunun 778-780 yılları arasında ve ölümünün Halife Mütevekkil'in öldürüldüğü tarih olan 861'den sonra olması mümkündür.

Ebū'l-Hasan 'Alī b. Rabben et-Ṭaberī'nin eserleri şunlardır: *Firdevsu'l-Hikme*, *ed-Dīn ve'd-Devle*, *er-Redd 'ale'n-Nāşārā*, *Kitabu Menafī'u'l-Eṭ'ime ve'l-Eşribe ve'l-Akākīr*, *Hıfzu's-Sıhha*, *Kitabu'l-Hicāme*, *Kitāb fī'r-Ruqā*, *Kitābu İrfāki'l-Hayāt*, *Kitābu'l-Lu'lu'e*, *Tuḥfetu'l-Mulūk*, *Kitāb fī Tertibi'l-Ağziye*,^{1,3,5} *Kitābu'l-Adāb ve'l-Emsāl 'alā Mezāhibi'l-Furs ve'r-Rūm ve'l-Arab*,^{1,3} *Nevādiru Ehli's-Şarkıyye ve Nevādiru Esvatī'n-Nās ve Nevādiru's-Sufle ve'd-Du'ā*, *Kitābu'l-İzāh mine's-Semen ve'l-Huzal ve Teheyycu'l-Bāh ve İbtilāuhu*.^{1,2}

Firdevsu'l-Hikme

Müellifinin bildirdiğine göre "Baḥru'l-menāfi' ve şemsu'l-ādāb" lakabını taşıyan^{1,4} ve *el-Kunnāşu'l-ḥadra* olarak da bilinen¹ *Firdevsu'l-Hikme*, 7 nev', 30 makāle ve 360^{6,7}/365 bāb^{1,4} olarak düzenlenmiştir.^{1,4}

'Alī b. Rabben et-Ṭaberī eserini yazarken Hippokrates, Galenus, Dioskorides, Arkigenes, Humuslu Magnes, Aristoteles, Theofrastus, Demokritus, Stefanus, Aleksander, Anaksimenes, Pisagor gibi hekim ve filozofların eserlerinden yararlanmıştır.^{4,6} 'Alī b. Rabben et-Ṭaberī'nin Maserceveyh⁶ ve kendi çağdaşı olan Yuḥannā b. Māseveyh, Huneyn b. İshāk'ın eserlerinden de yararlandığı bilinmektedir.^{2,6} Huneyn'in çevirilerinden yararlanırken Yunancadan Süryaniceye yaptığı çevirilerini kullanan 'Alī b. Rabben et-Ṭaberī'nin,^{1,2} Caraka, Suśruta gibi Hint yazarları ile *Nidāna* ve *Aşṭāngahṛdaya* gibi Hint tıbbına ait eserleri de kaynak olarak kullandığı görülmektedir.^{1,2,4,6} Eserin yedinci nev'inin, 36 bābdan oluşan dördüncü makalesi Hint tıbbına ayrılmıştır.^{6,7} Ullmann⁸ 'Alī Rabben et-Ṭaberī'nin bu biçimde iki farklı tıbbi sistemin kapsamlı bir çalışmasının temellerini attığını, ama bu yolun sonraki yazarlar tarafından izlenmediğini yazmaktadır. Meyerhof¹ Ṭaberī ve *Firdevsu'l-Hikme* hakkında, eserin içeriğini, bölümlerinin başlıklarını ve bunların kaynaklarını ayrıntılı olarak verdiği önemli çalışmasında, Hint tıbbıyla ilgili dördüncü makalesinde yer alan bölümlerin de kaynaklarını sunmuştur.

Hint tıbbına ait olan yedinci nev'in dördüncü makalesinin "Tıp öğrencilerinin üzerine gerekli olan hakkında" başlıklı üçüncü ve "Tedavinin iyi değerlendirilmesi ve tedavide acele etmekten çekinme hakkında" başlıklı dördüncü bāblarının -ki adı geçen bölümler Meyerhof'un¹ çalışmasında Suśruta'dan alınan bölümler arasında 327. ve 328 bölümler olarak yer almaktadır- ve içeriklerinin *Suśruta-Saḥhitā* ile karşılaştırılarak incelenmesi bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

GEREÇ ve YÖNTEM

Ebü'l-Hasan 'Alî b. Sehl Rabben eṭ-Ṭaberî'nin *Firdevsu'l-Hikme fi't-Tıbb* adlı eserinin Doktor Muhammed Zubeyr eṣ-Şiddikî tarafından hazırlanan ve 1928 yılında Berlin'de bulunan Matba'a-i Âf-tâb'da basılmış olan matbu nüshasının⁹ Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Kütüphanesinde bulunan bir nüshası incelenmiştir. Karşılaştırma için *Susruta Samhita*'nın Kavıtaj Kunja Lal Bhishagratna tarafından hazırlanmış ve Kalküta'da 1907 yılında yayınlanmış İngilizce bir çevirisi *An English Translation of the Sushruta Samhita Based on Original Sanskrit Text, vol. I-Sutrasthanam*¹⁰ kullanılmıştır.

Ṭaberî'nin metninde bulunan ve yukarıda adı geçen bölümler önce dijital ortama aktarılmış (EK), sonra Arapçadan Türkçeye çevrilmiştir. Yazının bulgular kısmında sunulan bu çeviriler, tartışma kısmında ele alınarak, yukarıda adı geçen *Susruta-Samhitâ* metniyle karşılaştırılmış ve literatür eşliğinde bir tartışma yürütülmüştür.

BULGULAR

“Üçüncü bölüm. Tıp öğrenenlerin üzerine gerekli olan hakkında.

Söylediler ki öğrencilerden zihnen güzel olanlar tıp için uygun olurlar. Tıp öğrencisinin vakur, merhametli, etrafındaki zayıfa cömert, yorgunluğa sabırlı, hevesi, gururu, kıskançlığı, açgözlülüğü, yalanı, öfkeyi, yumuşaklığı, tembelliği terk eden, namuslu, temiz, yoldaş olması gerekir. Güzel davranışa gücünün yetmesini nefesine ilham etmeli ve bunu tamamlamalıdır. Bıkmamalı, güçten düşmemeli ve güneşin batımı ile şafak sökmesinden önceki zaman arasında ve gök gürültüleri, depremler, güneş tutulması olduğunda ve hükümdarların felaketlerinde ve uğursuz yerlerde ve onunla öğretmeni arasına bir adam ya da bir köpek ya da bir kedi girdiğinde ve şeytanların fırsat bulduğu saatlerde kitap okumamalıdır.”^{9,p.558-559.}

“Dördüncü bölüm. Tedavinin iyi değerlendirilmesi ve tedavide aceleden çekinme hakkında.

Söylediler ki hiç kimse ilaçların bilgisi ve tecrübesi olmadan, ne tedavi için acele etmeli, ne de başlamalıdır, çünkü bir cahilin elinde bir ilaç öldürücü bir zehre dönüşür. İlaç, miktarının üzerinde ya da zamanının dışında içirildiği için öldürücü olabilir. Belki, bir zehir hekimin bilgeliğiyle ve onun iyi değerlendirmesiyle bir hayat suyu gibi olabilir. Bundan dolayı, onun kabuğunu soyduğunda ya da onu ona uygun olanla birlikte karıştırdığında, bunda büyük bir şifa olabilir. Aynı şekilde, 'üdu'l-hindî eğer kaba bir şekilde dövüldüğünde ve beden üzerine ince olarak sürüldüğünde, 'üdu'n içindeki nem, bedeninin sıcaklığına ulaşır ve onu soğutur. Sıcak dışarıya yol bulur ve bilge tabibin tedbiri ile 'üdu'n sıcaklığı beden için soğutucuya döner. Aynı şekilde, bir ilaç, takdir edilenden farklı olarak, son derece zıt etkili sonuç veren bir ilaca dönüşür ve bu sandalda, tabip onun tedbirinde hata yaptığında, ondan şiddetli sıcaklık harekete geçer. Bu, sürme gibi dövüldüğünde, sonra bedeninin nemi çok olan kişinin üzerine kalın olarak sürüldüğünde, o ince parçalar vücudun deliklerine hassas bir şekilde girer ve sıcaklığın çıkış yerlerini tıkar ve sandalın soğukluğunun içeri girmesiyle beden sıcaklığı harekete geçer ve çıkış bulamaz ve boşlukta hararet iltihaplanır. Sandal kaba bir şekilde dövüldüğünde ve beden üzerine az miktarda ince bir şekilde sürüldüğünde, vücudu soğutur ve sıcaklığı sakinleştirir. Eğer öğrenci, ilacı ve onun uygulamasını bilmeden önce tedaviye girişirse, cahil tabibin başına gelen, onun başına gelir. Kral cahil tabibi çağırdı ve ona sordu: “Zāmehrān ilacının karışım maddelerini biliyor musun?” Ve o söyledi: “Evet.” O zaman kral ilacı hazinesinden çıkarmasını emretti. Her ne kadar hazineden onun karışım maddelerini alsa da, adam elini o ilaca vurduğunda ve onun eline zehirler düştüğünde, onları anlamadı ve Zāmehrān isimli ilacı kardı. Hükümdarın çocuğuna ondan biraz içirdi ve onu orada öldürdü. Bu yüzden hükümdar gazaba geldi ve işinin yetersizliğini kabul edene kadar onu tehdit etti ve onun hemen çarımha gerilmesini emretti. Bu yüzden söylediler ki dört şeyin olmadığı yerde bir adama oturmak gerekli değildir: Adil bir hükümdar, akan bir su, uygun, âlim bir tabip ve mevcut bir ilaç.

Hekimin kendisini neşterlerde, dağlamada, çıkarmada, dikmede ve derileri kesmede eğitmesi gerekir. Ağaç ve gül yaprağının ortasındaki damarlarda alıştırma yapmalıdır. Gözlerin tedavisini koyun gözlerinin ve benzerlerinin üzerinde, elini alıştırana kadar öğrenmelidir. Tabibin dört şeyi -bilgili, merhametli, hayırlı ve alın yazısının uğurlu olmaya uygun olması- hasta için gereklidir. Eğer hasta, tabibe itaatkâr, perhize ve tedaviye sabırlı olursa, hizmet eden, tabibe itaatkâr ve sabırlı olana düşkün olur. Eğer ilaç, toplanması gereken zamanda toplanmış ilaçlar gibi kutsal yerlerden olursa, onun hastalığına uygun olur. Ne yetişme zamanında toplananlardan olur, ki onun gücü zayıftır, ne de kuruduktan sonra toplananlardan. Tadı, kokusu ve rengi yerine gelmiş olandan olmalıdır.”^{9,p.559-560}

TARTIŞMA

Orta Çağ'da İslam uygarlığı olarak adlandırılan ve Antik Çağ uygarlıkları ile günümüz Batı uygarlığı olarak adlandırılan dönem arasında bağlayıcı bir halka olarak değerlendirilen dönemde¹¹ bilim ve tıp dört aşamada ele alınmaktadır.¹² Tercüme dönemi olarak adlandırılan zaman diliminde, tıp da içinde olmak üzere çeşitli konularda başta Yunan-Roma uygarlığına ait Yunanca ve Süryanice eserler olmak üzere, Pers Uygarlığına ait Farsça eserlerin yanında, Hint uygarlığına ait Sanskritçe eserlerden de çeviriler yapılmıştır.^{8,12} *Firdevsu'l-Hikme* de İslam bilimi ve tıbbının "tercüme dönemi" olarak adlandırılan periyotta yazılan eserlerden birisidir.

Çeviri döneminde tıp alanında Hint tıbbından çevrilen eserler arasında Suśruta'nın *Suśruta-Saṃhitā*, Caraka'nın *Caraka-Saṃhitā*, Vāghbata'nın *Aṣṭāṅgahṛdaya* ve Mādhava'nın *Nidāna* adlı eserleri bulunmaktadır.^{8,13} Arap literatüründe *Susrud* olarak adlandırılan¹³ Suśruta'nın çok önemli Hint eserlerine ait olan el kitabı *Suśruta-Saṃhitā*,⁸ İbnu'n-Nedīm'in bildirdiğine göre Yahyā b. Ḥālīd el-Bermekī'nin görevlendirmesi ile Hintli hekim Mankah tarafından Arapçaya çevrilmiştir.^{8,13} Yine Arap literatüründe Şarik el-Hindī, Sīrak, Sarak, Carak olarak bilinen Caraka'nın,¹³ Agniveśa'nın öğretilerini içeren bir tıbbi özeti olan *Caraka-Saṃhitā*, İbnu'n-Nedīm'e göre önce Hintçeden Farsçaya, sonra da 'Abdullah ibn 'Alī tarafından Arapçaya çevrilmiştir.⁸ Bīrūnī¹⁴ de *Tahkīku mā li'l-Hind* adlı eserinde Caraka hakkında şu bilgileri vermektedir:

"(...) Onların, yazarının isminden ötürü Caraka diye bilinen bir kitapları vardır. Hintlilere göre bu kitap, tıp sahasındaki kitapların en iyisidir. Çünkü onların inançlarına göre Caraka, son Dvāpara-yuga döneminde yaşayan Agniveśa isimli bir rişi/bilge idi. Tıp ilminin temel ilkeleri "Sūtra çocukları" denilen kadīm rişilerce ortaya konulduktan sonra ona "zeki" anlamına gelen Caraka ismi verilmiştir. Kadīm rişiler bu bilgileri Indra'dan, Indra ise devaların iki doktorundan bir olan Aşvin'den, o da ilk baba Prajapati, yani Brahman'dan edinmişti. Bu kitap, Bermekī hanedanına mensup prensler için Arapçaya tercüme edilmiştir."^{14,p.102}

Simhagupta'nın oğlu olan Vāghbata'nın eseri Arapça kaynaklarda *Āstānkar* olarak alıntılanmıştır. *Āstānkar*, gerçek adı *Aṣṭāṅgahṛdaya* ya da *Aṣṭāṅgahradī*'nin kısaltmasıdır. İbnu'n-Nedīm (Cundişapur'daki) Bimaristānın sorumlusu İbn Dahn el-Hindī'nin kitabı Arapçaya çevirdiğini bildirmektedir.¹³ *Nidāna*'nın yazarı olmakla birlikte Mādhava'nın ismi Arap literatüründe ve alıntılarda geçmemektedir.¹³ Bütün bu eserler 2./8. yüzyılda Arapçaya çevrilmiştir.¹³

Ullmann⁸ Ebū'l-Ḥasan 'Alī b. Sehl Rabben eṭ-Ṭaberī'nin *Firdevsu'l-Hikme* adlı eserinde Hint tıbbının sistemine bir açılım yaptığı bölümde Caraka, Suśruta, Vāghbata ve Mādhavakara'nın kitaplarının Farsça ya da Arapça çevirilerinden yararlandığını bildirirken, Sezgin¹³ de Arap tıbbında Vāghbata ve Mādhava'nın eserlerinin en eski alıntılarının *Firdevsu'l-Hikme*'de olduğuna işaret etmektedir.

Suśruta-Saṃhitā gözden geçirildiğinde, Ṭaberī'nin bu çalışmanın konusu olan bölümlerine kaynaklık etmiş olabileceği düşünülen bölümlerinde ilginç bilgilerle karşılaşmış olup, bunlardan çıkarılan bazı kısımlar okuyucunun değerlendirmesine sunulmak üzere aşağıda verilmiştir.

Suśruta-Saṃhitā'nın¹⁰ "Tıp bilimine giren öğrencinin usule uygun başlangıç ayinlerinin tartışıldığı (Shishyopanayanīyamadhāyam)" ikinci bölümü oldukça kapsamlı olup, bu bölümde önce öğrencinin düşünsel ve fiziksel özellikleri tarif edilmekte, buna zıt özellik taşıyanların tıbbın kutsal bölgesine kabul edilmemesi gerektiği bildirilmekte ve sonra, "Başlama şekli" başlığı altında ayrıntılı olarak tören ve törenin yapılacağı mekân tarif edilerek, şu bilgiler verilmektedir:

"Sonra, kurbanlık ateş üç kez tavaf edilerek ve ateş-tarıya olaya tanıklık etmeyi üstlenmesi için dua ederek, öğretmen başlamış öğrenciye aşağıdaki gibi hitap etmelidir: 'Sen arzudan, öfkeden, açgözlülüğten, cehaletten, gösterişten, ben merkezci duygulardan, kıskançlıktan, kabalıktan, cimrilikten, yalancılıktan, tembellikten, bundan başka bir insanın iyi ismini kirletecek bütün eylemlerden vazgeçmelisin. Uygun mevsimlerde tırnaklarını eşleştirmeli ve saçını kesmeli ve kahverengiyeye bakar sarı renkli kutsal elbisenin üstüne koymalısın, dürüst, kendine hâkim, münzevi bir hayat yaşamalısın ve öğretmene karşı itaatkâr ve saygılı olmalısın (...)"^{10,p.18,1}

Bu bölümde altı çizili olarak işaretlenen kısımlar ile Ṭaberī'nin yazdıkları arasında oldukça benzerlik olduğu fark edilmektedir (Yazının bundan sonraki bölümünde de benzer gösterim biçimi kullanılmıştır).

"Āyurveda okumanın yasaklandığı dönemler" başlığı altında ise şu bilgilerle karşılaşılmaktadır:

"Yeniay günü, parlak olana karşılık gelen günlerde olduğu gibi ayın küçülmesinin sekizinci günü, karanlık iki haftanın on dördüncü günü, dolunay günü, sabah ve akşamüzeri gibi günün ve gecenin buluşması Āyurveda okumanın yasaklandığı zamanlardır. Benzer bir şekilde, uygun olmayan bir mevsimde (Pousha, Phālguna ve Chaitra ayları) duyulan bir gök gürültüsü, ya da böyle olayların doğal olarak seyrek olduğu bir zamanda bir şimşek çakması, ya da birisinin ülkesinin, ailesinin, ya da krallığın başına gelen bir felaket Āyurveda okumanın yasaklandığı durumlar olarak dikkate alınmalıdır. Buna ek olarak, kimse onu bir ölü yakma yerinde, bir binek (bir fil, at, ya da herhangi) aracını sürerken, bir savaş alanında, ya da bir idam alanında okumamalıdır. Vücudun temiz olmayan durumu gibi, bir festival ya da uğursuz alametlerin

görünmesi ve Bráhmanalar tarafından genellikle Vedaları okumanın yasaklandığı iki haftanın günleri Áyurveda'nın okunmasının yasaklandığı durumlar olarak görülmelidir."^{10, pp.19-20,ii}

Ṭaberī'nin Áyurveda'nın okunmasının yasaklandığı zamanları, kitap okumanın yasak olduğu zamanlar olarak kendi metnine uyarladığı görülmekte, yine metninde *Suśruta-Saṃhitā*'da yazılanlarla benzerlikler (gök gürültüsü, hükümdarların felaketi) olduğu gibi, farklılıklar (depremler, güneş tutulması) da olduğu ve yine bazı bilgilerin özet olarak verildiği (uğursuz yerler), bazı bilgilere de yer verilmediği (ayın dönümleri, Bráhmanaların Veda okunmasını yasakladığı zamanlar) görülmektedir. Áyurveda'nın sınıflanmasıyla ve Kutsal Dhanvantari'nin öğrencilerine söylediklerinin içinde olan buyruklarla ilgili olan üçüncü bölümde (Adhyayana-Sampradānīyam) "Konu hakkındaki otoriter dizeler" başlıklı bölümde hekimlerin bilgi ve yetenek durumları üzerinde durulmuştur:

"(...) Hatta pratik yapmamış ya da cahil bir hekim tarafından uygulanmış bir her derde deva ilaç (panacea) ya da mükemmel meziyetleri olan bir ilaç, bir zehir içimi, ya da bir silahla, ya da bir yıldırımla olan darbe gibi kesin olarak öldürücü olacaktır (...)"^{10,p.30,iii}

Bu yazılanlara Ṭaberī'nin üzerinde çalışılan ikinci bölümünün başında rastlanmaktadır.

Bu bölümün sonunda bir başka bulgu daha görülmektedir: *"(...) Çalışma zamanında öğretmen ile öğrenci arasından hiç kimsenin geçmesine izin verilmemelidir."*^{10,p.31,iv} Ṭaberī'nin kendi metninde öğretmenle öğrenci arasına girmemesi gerekenler arasına "kedi ve köpeği" de katması ilginç bir bulgu olarak göze çarpmaktadır.

Üçüncü bölümün sonunda yer alan "Konu hakkındaki otoriter dizeler" başlıklı bir başka bölümde de şu bilgiler yer almaktadır:

"Namuslu ve öğretmenine itaatkâr olan, kendisini işine veren ve tembelliği ve aşırı uykuyu terk eden bir öğrenci çalışmış olduğu bilimin sonuna ulaşacaktır. Çalışmalarının seyrini tamamlayan bir öğrenci iyi söz söylemeyi geliştirme ve öğrendiği sanatta sürekli pratik için meşgul olabilecek ve sanatta mükemmelliğe erişmeye doğru aralıksız çaba harcayacaktır."^{10, pp.31-32,v}

Bu bölümde yukarıda italik olarak işaretlenen kısımların, Ṭaberī'nin çalışmaya konu olan ilk bölümünde özet olarak yer aldığı fark edilmektedir.

Suśruta-Saṃhitā'nın¹⁰ "Bir hastalığın tedavi edici çareleri ile bağlantılı olan ön tedbirlerinden bahseden" beşinci bölümünde (Agropaharaniyam-adhyāyam) ise şu satırlar görülmektedir:

"Cerrahi eylemler ya da operasyonlar İnsizyon (Chhedya), Eksizyon (Bhedya), Soyma (Lekhya), Delme (Vedhya), Arama ya da araştırma (Eshya), Çıkartma (Ahārya), Sıvıları salgılama (Visrāvya) ve Dikme (Seevya) gibi sekiz çeşide ayrılır. Yukarıdaki sekiz çeşit operasyondan herhangi birisini yapmak için çağrılan bir cerrah (Vaidya), önce kendisini alkali, ateş, cerrah mili ya da doğrultucu (Shalāka), boynuzlar, sülükler, su kabağı (Alāvu) (...) gibi cerrahi tertibat ve aletlerle mutlaka teçhiz etmelidir (...)"^{10,p.37,vi}

Bu kısımların ise Ṭaberī'nin üzerinde çalışılan ikinci bölümünün son kısmında hekimin kendisini eğitmesi gereken konular arasında özet olarak ele alındığı görülmektedir.

Suśruta-Saṃhitā'nın⁸ "Cerrahi operasyonlarda pratik talimatlardan bahseden (Yogya-Sutra)" dokuzuncu bölümünde öğrencinin cerrahi operasyonları nerede ve nasıl öğreneceği üzerinde durulmaktadır:

"(...) İnsizyonun özel şekillerini yapma sanatı bir Pushpaphalānın (bir çeşit su kabağı), Alāvunun, karpuzun, hiyarın ya da Ervārukanın gövdesi üzerinde kesiler yaparak öğretilmelidir. Hem yukarı doğru hem de aşağı doğru olan yönlerde kesiler yapma sanatı da benzer şekilde öğretilmelidir. Eksizyonlar yapma sanatı dolu bir su torbasında, ya da ölü bir hayvanın mesanesinde ya da suyla ya da balçıkla dolu deri bir kesede açma yaparak pratik olarak gösterilebilir. Soyma sanatı üzerinde tüylerin kalmasına izin verilmiş bir parça deri üzerinde öğretilmelidir. Kan alma sanatı (Vedhya) ölü bir hayvanın toplardamarı üzerinde ya da bir nilüfer gövdesi yardımı ile öğretilmelidir (...) ve dikmiş kumaş parçaları, deri ya da post üzerinde (öğretilmelidir) (...)"^{10,pp.71-72,vii}

Benzer bilgiler özet ve uyarlanmış halde Ṭaberī'nin yazdıkları arasında görülmektedir. Ṭaberī'nin verdiği ağaç ya da gül yaprağı damarlarının kullanılması, yine göz tedavisi için koyun gözleri üzerinde alıştırma yapılması önerileri uyarlanmış uygulamalar olarak göze çarpmaktadır.

Suśruta-Saṃhitā'nın¹⁰ "askerleri yürüyüşte olan bir kralın hayatını koruma biçimini ele alan" otuz dördüncü bölümünde (Jucta-Seniya-madhyāyam), hekimin, hastanın ve ilacın özellikleri ele alınmıştır:

"Bir hekimin özellikleri:-Tıp biliminde bilgili olan; cerrahi ve tıp demonstrasyonlarına devam etmiş bulunan; iyileştirme sanatında pratik yapan; temiz, cesur ve eli hafif olan; tıbbi gereçlerle, cerrahi aletler ve gereçlerle tam teçhiz edilmiş olan; zeki, iyi okumuş, kaynakları olan; kabul edilebilir bir pratik öneren, ayrıca bütün ahlaki erdemlere sahip olan bir hekim, yalnızca bir hekim olarak anılmaya uygundur. Hasta:-Nazik ve tamamen merhametli bir ilahi takdire inanan, sarsılmaz bir dayanıklılığa ve kuvvetli yaşam enerjisine sahip olan, tedavi edilebilir tarzda bir hastalıkla yatağa düşmüş olan, açgözlü olmayan, ayrıca emrine amade bütün gerekli nesnelere layık olan, hekiminin öğüdüne sıkı bir şekilde bağlı kalan hasta, uygun ya da övgüye layık bir hastadır. İlaç:-En uygun ilaç, yetişmelerine en uygun olan ülkelerde yetişmiş droglardan olan, ayın uygun dönemlerinin ve yıldız kümelerinin himayesinde toplanmış, uygun ölçülerde ve oranlarda karıştırılmış, hoşça giden (zihni canlandıran ve hastada herhangi

bir rahatsızlık yaratmaksızın dengesiz vücut humorlarını kontrolüne alma özelliği olan, aşırı dozda bile zararsız olan, uygun zamanda sağduyulu bir şekilde uygulanandır."^{10,pp.306-307,viii}

Ṭaberī'nin konuyla ilgili bölümünün son kısmında hekim, hasta ve ilaç ile ilgili kısımları çok özet olarak ele aldığı, hemşire bölümünü göz ardı ettiği fark edilmektedir.

Suśruta-Saṃhitā'nın¹⁰ "tıbbi bitkilerin yetiştirilmesi ya da tarımı için tavsiye edilen farklı toprak çeşitlerinin ayırıcı özelliklerinin ele alındığı" otuz yedinci bölümde (Bhumi-Pravibhāga-Vijnānyamadhyāyam) de ilaç olarak kullanılan bitkilerin nasıl olması gerektiği yönünde bazı bilgilerle karşılaşılmaktadır:

"(...) Bitki sağlam, sağlıklı, köklü, gövdeli ve özsuyu olgun olarak bulunduğu seçilmeli ve kökünden sökülmelidir. Toplayıcı toplama zamanında kuzeye doğru bakmalıdır."^{10,p.337,ix}

"Bütün tıbbi bitkiler ve maddeler, Pippali, Vidanga, Madhu, Guda ve Ghritam, (ki olgun durumda kullanılmalıdır, yani bir yıldan önce değil) haricinde, mümkün olduğunca taze olarak kullanılmalıdır. Tıbbi bir ağacın ya da bitkinin sütlü özsuyu ya da usaresinin bütün koşullarda güçlü ve aktif olduğu kabul edilmelidir. Bir yıl içerisinde seçilmiş ya da toplanmış olan bitkiler ya da droglar, tazelerinin olmadığı bir durumda tıbbi bir reçetenin yapılmasında alınabilir ve kullanılabilir."^{10,p.339,x}

Aynı başlığın "konu üzerine otoriter ayetler" bölümünde ise şu bilgilerle karşılaşılmaktadır:

"Droglar, taze ya da eski, eğer nahoş koku yayıyorsa ya da kendi doğal özsuyu ya da usaresi ile ilgili herhangi bir şekilde etkilenme varsa farmasötik amaçlar için kullanılmamalıdır. Vidanga, Pippali, Madhu ve Guda gibi tıbbi drogların ve maddelerin meziyetleri (bir yıldan sonra) gelişir. Bu yüzden, öncekilerin dışında, bütün droglar ve tıbbi bitkiler taze ve kirlenmemiş ya da böcekler tarafından zarar görmemiş olarak kullanılmalıdır."^{10,pp.340-341,xi}

Suśruta-Saṃhitā'nın¹⁰ "cerrahi operasyonların sekiz farklı biçimiyle ilgilenen" yirmi beşinci bölümünde (Ashtavidha-Shastra-Karmanya-madhyāyam) hekim ve hasta ilişkisi ile ilgili olarak ilginç bir açıklama bulunmaktadır:

"Kendi ebeveynine, çocuklarına ve akrabalarına güvenemeyen hasta kendi hekiminde tam bir sadakate güvenmelidir ve kendi hayatını en ufak bir tehlike kaygısı olmaksızın onun ellerine bırakmalıdır; bu yüzden bir hekim hastasını, babasının kendisi olduğu çocuğu gibi korumalıdır (...)"^{10,p.246,xii}

Ṭaberī'ye ait incelenen bölümlerin ikincisinde ele alınan "cahil bir tabibin elinde bir ilacın öldürücü bir zehre dönüşmesi ya da bilgin bir tabibin elinde bir zehrin bir āb-ı hayāt gibi etki etmesi" konusunda ele aldığı "ūdu'l-hindī (aloes-wood/Agallochum)" ve "sandal (Sandal-wood)" bitkilerinin kullanım şekillerine bağlı olarak çok farklı etkiler gösterebilecekleri açıklamaları Ṭaberī'ye ait gibi görünmektedir. İnceleme sırasında *Suśruta-Saṃhitā* metninde "aloes" ve "sandal" kelimelerinin taranması ile ulaşılan bu kelimelerin bulunduğu bölümlerde Ṭaberī'nin açıklamaları ile örtüşen bilgilere rastlanmamıştır.

Yine aynı konunun devamında görülen zehre karşı bir antidot olarak kullanılan "zāmehrān"^{15,16,xiii} ilacı ile ilgili öykü ve açıklamalar *Suśruta-Saṃhitā*'da bulunmadığı, araştırma sırasında buna benzer bir öykünün *Kelīle ve Dimne*'de yer aldığı görülmüştür. *Kelīle ve Dimne*, *Pañcatantra* adlı Hint kökenli Sanskritçe bir eserin Sāsānī Kusrāsī Hüsrev I Enūşirvān döneminde (531-579) tabip Burzūye tarafından Pehlevî diline yapılmış çevirisinden İbnü'l-Muḳaffa' (ö. 142/759) tarafından Arapçaya kazandırılmış bir eserdir.¹⁷ Ṭaberī'nin metninde geçen öykü cahil bir tabiple ilgili olup, Beydebā adlı Hintli bir filozof tarafından Hint hükümdarı Debşelim için yazılmış olan *Kelīle ve Dimne*'nin¹⁷⁻¹⁹ "Dimne'nin durumunu incelemek sırası" başlıklı ikinci bölümünde yer almaktadır.^{18,19,xiv} "Zāmehrān" adlı ilacın ismi bazı Arapça^{19-21,xv} baskılarda ve Türkçe^{18,19,22} çevirilerde yer almazken, Gazneli Sultanı Behrām Şāh'ın isteği ile Ebū'l-Me'ālī Naşrullah-ı Şirāzī tarafından İbn-i Muḳaffa'nın çevirisinden Farsça olarak hazırlanmış metni ile^{23,xvi} bu çeviriden hazırlanmış Almanca edisyonunda yer aldığı^{24,xvii} görülmektedir. Öte yandan *Kelīle ve Dimne*'nin Lūis Şeyḫo tarafından yayına hazırlanmış olan Arapça metninde "zāmehrān"ın "rāmehrān"^{25,xviii,xix} olarak yer aldığı; 'Alā'e'd-dīn 'Alī Çelebi'nin Kāşifī'nin *Envār-ı Süheylī* adlı Farsça *Kelīle ve Dimne* çevirisinden yaptığı ve Kanuni Sultan Süleyman'a sunduğu *Hümāyunnāme* adlı Türkçe çeviride¹⁷ ise "mehrān"^{26,xx} olarak yazılı olduğu, kelimden "zā"nın düşmüş olduğu fark edilmektedir. Bu edisyonlarda bulunan öyküdeki yer alışı şeklinden "Zāmehrān"ın yararlı bir ilaç olduğu anlaşılmaktadır. Yine Ṭaberī'nin "zāmehrān" ilacı ile aktardığı öyküden yola çıkarak vardığı "Bu yüzden söylediler ki dört şeyin olmadığı yerde bir adama oturmak gerekli değildir: Adil bir hükümdar, akan bir su, uygun, âlim bir tabip ve mevcut bir ilaç" sözlerinin kaynağı ile ilgili olarak yapılan araştırmalar sonrası, bu sözlerin birbirleriyle benzerlik gösteren farklı kullanım biçimlerinin olduğu anlaşılmıştır. Bunlardan ilki sahabeden olup, Hz. Alī, 'Abdullah b. Mes'ud ve Zeyd b. Sābit'ten nakiller yapan Ḥāris b. 'Abdullah b. Ka'b b. Esed el-Hamdānī (ö. 65/684)'nin²⁷ bildirdiği biçimdir. Burada Ṭaberī'nin söylediğine benzer dört şeyden bahsedildiği görülmektedir: "Geçmişte söylendi: İçinde kurulmuş bir pazar ve akan bir nehir ve hāzık bir tabip ve âdil bir sultan olmayan bir şehirde oturulmaz."^{28,xxi} Ebū Muḳammed 'Abdullah b.

Müslim b. Kuteybe el-Dineverî (ö. 276/889)'nin tarih ve muhâdarât kategorisinde değerlendirilen, bir mukaddime ve on bölümden oluşan,²⁹ hükümdar ve özellikleri, savaş, seyyidlik, ahlak, ilim, zahidlik, dostluk, ihtiyaç, yemek ve kadın üzerine yazdığı 'Uyūnu'l-Aḥbār adlı eserinde³⁰ yer alan açıklamada ise Ṭaberî'nin söylediğinden farklı olarak beş şey üzerinde durulmaktadır: "er-Riyāṣī bana Aḥmed b. Sellām Mevlā Zefīf'den, [o da] Mevlā Yezīd b. Ḥatem'den [o da] Şeyḥ'in ona söylediğinden, haber verdi: Kisrā söyledi: 'İçinde beş şey olmayan ülkede oturulmaz: Muzaffer bir sultan ve adil bir kadı ve kurulmuş bir pazar ve âlim bir tabip ve akan bir nehir.'"31,xxii Şerīf er-Raḍī (ö.406/1015)'nin Hz. Alī'nin konuşmaları, mektupları, öğütleri, vasiyetleri, emirleri ve hikmetli sözlerini derlediği *Nehcu'l-Belāğa* adlı eserinin³² İbnu Ebī'l-Ḥadīd (ö. 656/1258) tarafından yazılmış *Şerḥu Nehci'l-Belāğa* (644-649/1246-1251) adlı şerhinde³³ yine, Ṭaberî'nin saydığına benzer dört şeyden bahsedilmektedir: "Söylenmiştir: İçinde kurulmuş bir pazar ve akan bir nehir ve hâzık bir tabip ve âdil bir sultan olmayan şehirde oturulmaz."^{34,xxiii} Niẓāmu'd-dīn en-Nīsābūrī (ö. 730/1329?)'nin *Ġarā'ibu'l-Ḳur'ān ve Regā'ibu'l-Furḳān* adlı tefsir kitabında³⁵ da yine Ṭaberî'nin bildirdiği gibi dört şeyden bahsedilmektedir: "Söylenmiştir: İçinde akan bir nehir ve kurulmuş bir pazar ve muzaffer bir sultan ve hâzık bir tabip [olan şehir] en güzeli olur."^{36,xxiv} Ṭaberî'nin bu cümlede "kurulmuş bir pazar" yerine "mevcut bir ilaç" kelimesini kullanması bir farklılık olarak göze çarpmaktadır. Öte yandan yukarıda görüldüğü üzere, dört kaynaktan bu sözleri söyleyen kişi belirsizken, yalnız bir kaynaktan sözlerin Kisrā'ya ait olduğu bilgisi verilmektedir. Bu sözlerin araştırılması sırasında karşılaşılan bir başka ilginç durum ise bu sözlerle benzerlik gösteren Hz. Peygamber'e ait hadisler olduğu yönündeki bazı kayıtlardır. Bunlardan ilki Nidā'ī'nin *Ravzatu'n-Nisā* (981/1573-74) adlı eserinde^{37,38} görülmektedir:

"(...) Nā-gāh bir ḥadīṣ-i şerīfe tuş olup, ol seyyid-i kā'ināt ve 'araşāt, nebiyyü'l-muhtār ve resülü'l-meliki'l-cebbār mefhūm-i ḥadīṣde buyurmuşlar ki bir vilāyetde hâkim-i 'âdil ve 'âlim-i 'âmil ve hakīm-i kâmil olmaya, ol aṣl-ı vilāyetde 'ayn-ı zarar ve mahall-i ḥatardır (...)"^{37,p.178,xxv}

Bir diğeri ise Şa'bān Şifā'ī'nin *Tedbīru'l-Mevlūd* (1701) adlı eserinin girişinde yer almaktadır.³⁹ Şa'bān Şifā'ī bu hadise kaynak olarak 'Allāme'-i Şīrāzī'nin *Şerḥ-i Külliyāt-ı Kānūn* adlı eserini göstermektedir:

"(...) Ḥattā sultānu'l-enbiyā ve şehn-şāhi meliket mā yanṭıku 'ani'l-hevvā enne huve illā vahyun yūhī 'aleyhi mine-ş-şalavāti ezkihā ḥazretleri 'tūbā li-beledin fīhi sultānun 'âdil ve tabibun hâzikin ve nehrun cārin ve şukun kā'imetin' buyurmuşlardır; zīrā 'emākin vü büldāndan her birinde nāsīñ cem'iyeti elbette sultān-ı 'âdile ve tabīb-i hâzika ve akar suya ve levāzım-ı insāne bulunur ve alınur ve şatılır ve çār-sūya muhtaclardır'; 'Allāme'-i Şīrāzī, 'aleyhi'r-raḥme, dībāce'-i Şerḥ-i Külliyāt-ı Kānūn'da bu ḥadīṣ-i şerīfi irād eyleyüb, meşāhīr-i büldān-ı memālik-i A'cām'dan Tebrīz şehrinde bu şifātlar kâmil ve mevcūddur. Ol şehre 'Cennetun mine'l-cenān dinūr' deyu Tebrīz'i vāsf eylemişler.' (...)"^{39,p.3a-b,xxvi}

SONUÇ YERİNE

'Alī b. Sehl Rabben et-Ṭaberī'nin bu makalenin konusunu oluşturan bölümlerde verdiği bilgilerde Hint tıbbi ve folklorunun kaynaklarını kullanmakla birlikte, doğrudan alıntı yapmak yerine uyarlama yaptığını, *Suśruta-Samhitā*'da geniş bir şekilde ele alınan ve kapsamlı olan bölümleri özetlediğini, *Kelīle ve Dimne* adlı Hint kökenli bir öykü kitabından yararlandığını ve bazı katkılarda bulunduğunu, bu yöntemiyle de bu çalışma bağlamında bir tıp öğrencisinin nasıl olması, hastalara karşı nasıl davranması gerektiği, tabibin bilgili olması ve tedavi konusunda kendisini eğitmesinin önemi gibi, hem her dönemde ve hemen her toplum için yararlı ve kullanılabilir olabilecek bilgilerin farklı toplumlara taşınmasını ve bunların benimsenmesini sağlamış olduğu yönünde düşünmek mümkün görünmektedir.

KAYNAKLAR

1. Ayduz S. İslam dünyasının ilk tıp ansiklopedisi Firdevsü'l-Hikme ve müellifi 'Alī b. Rabban Ṭaberī: Hayatı ve eserleri. Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı 2013; 11(15):17-33.
2. Aydın F. Alī b. Rabben et-Ṭaberī, hayatı ve eserleri. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1996; 1:303-31.
3. Taylan N. Alī b. Rabben et-Ṭaberī. In: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt 2. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı; 1989. pp: 434-6.
4. Kaya M. Firdevsü'l-Hikme. In: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt 13. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı; 1996 pp: 131-2.
5. Ağırakça A. İslâm Tıp Tarihi [Başlangıçtan VII./XIII. Yüzyıla Kadar]. İstanbul: Çağdaş Basın Yayın Ltd. Şti.; 2004. pp: 141-6.
6. Meyerhof M. 'Alī at-Ṭabarī's "Paradise of Wisdom": one of the oldest Arabic compendiums of medicine. Isis 1931; 16(1):6-54.
7. Browne EG. Arabian Medicine-İslâm Tıbbı, Çeviren: Anaş E. İstanbul: İnkılâb Yayınları; 2012. p: 52.
8. Ullmann M. Islamic Medicine. Edinburgh: Edinburgh University Press; 1978. pp: 7-41.
9. Ebū'l-Ḥasan 'Alī b. Sehl Rabben et-Ṭaberī. Firdevsü'l-Hikme fī'l-Ṭıbb, Taşhīḥ: Muḥammed Zubeyr eş-Şiddīkī. Berlin: Maṭba'a-i Aftāb; 1928 ['Alī b. Rabban al-Ṭabarī. Firdausu'l-Hikmat or Paradise of Wisdom. Edited by Şiddīkī M.Z. Berlin: Kunstdruckerei Sonne; 1928]. Pp: 558-560.
10. An English Translation of the Sushruta Samhita Based on Original Sanskrit Text. Edited and Published by Kavita Kunja

- Lal Bishagratna With a Full and comprehensive Introduction, Translation of Different Readings, Notes, Comparative Views, Index, Glossary & Plates (In Three Volumes), Vol. I-Sutrasthanam. Calcutta: J. N. Bose; 1907. pp: 16-20, 30-2, 37, 71-2, 246, 306-7, 337, 339-41.
11. Bayat AH. Tıp Tarihi, 1. Baskı. İzmir: Sade Matbaa; 2003. Pp: 173-4.
12. Meyerhof M. Science and Medicine. In: Arnold T, Guillaume A, editors. The Legacy of Islam. Oxford: Calderon Press; 1931. pp: 311-55.
13. Sezgin F. Geschichte Des Arabischen Schrifttums, Band III, Medizin-Pharmazie-Zoologie-14. Tierheilkunde Bis ca. 430 H. Leiden: E. J. Brill; 1970. pp: 197-9, 200-1.
14. El-Bîrûnî, Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed. Tahkîku Mâ Li'l-Hind-Bîrûnî'nin Gözüyle Hindistan, Çeviren: Burslan K, Arapça aslı ve İngilizce tercümesiyle karşılaştırarak Osmanlıca çeviriyi yayına hazırlayan ve notlandıran: Yitik Aİ. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları; 2015. p: 102.
15. Redhouse, JW. A Turkish and English Lexicon, Shewing in English the Significations of the Turkish Terms, New Impression. Beirut: Librairie du Liban; 1996.
16. Steingass F. A Comprehensive Persian-English Dictionary Including The Arabic Words And Phrases To Be Met With In Persian Literature Being Johnson And Richardson's Persian, Arabic, And English Dictionary Revised, Enlarged, And Entirely Reconstructed. First published in İstanbul: Çağrı Yayınları; 2005.
17. Karaismailoğlu A. Kelile ve Dimne. In: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt 25. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı; 2002. pp: 210-2.
18. Beydeba. Kelile ve Dimne, Çeviri: Doğrul ÖR. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı; 1945. pp: 176-7.
19. Beydeba Abdullah b. El-Mukaffa. Kelile ve Dimne (Arapça Metin ve Tercüme), Çevirenler: Karaman H, Topaloğlu B, 1. Basım. İstanbul: Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.; 2015. p: 143.
20. Beydebâ, el-Feylesûf el-Hindî. Kitâbu Kelile ve Dimne, Tercemehü ile'l-'Arabiyyeti fi Şadri'd-Devleti'l-'Abbâsiyye 'Abdullah b. el-Mukaffa', et-Tab'atu's-sâniyyeti 'aşere [12. Baskı]. Kâhire: Maṭba'atu'l-Amîriyyeti; 1343 h-1925 m. p: 104.
21. Beydebâ, el-Feylesûf el-Hindî. Kitâbu Kelile ve Dimne, Terceme ile'l-'Arabiyye fi Şadru'd-Devle el-'Abbâsiyye 'Abdullah b. el-Mukaffa'. El-Kâhire: Tab'u bi'l-Maṭba'ati'l-Amîriyyeti bi-Bulâk; 1937. pp: 165-166. [cited 2016 Nov 7]. Available from: <http://www.al-mostafa.info/data/arabic/depot3/gap.php?file=i001064.pdf>
22. Beydebâ-İbnü'l Mukaffa. Kelile ve Dimne, Çeviri-inceleme: Said Aykut, 2. Baskı. İstanbul: Şule Yayınları; 2003. [cited 2016 Nov 5]. Available from: http://www.recepsen.com/kelile_ve_dimne.pdf
23. Ebû'l-Ma'alî Naşrullah Münşî. Kelile ve Dimne. Taşhîh ve tavzîh: Müctebâ Mînûvî Tehrânî. [cited 2016 Nov 7]. Available from: <http://iec-md.org/pdf/Kelileh.pdf>
24. Nasrollah Munschi. Kalila und Dimna: Fabeln aus dem klassischen Persien, Herausgegeben und übersetzt von Seyfeddin Najmabadi und Siegfried Weber. München: C. H. Beck; 1996. pp: 97-8. [cited 2016 Nov 7]. Available from: https://books.google.com.tr/books?id=XqzcsFfeP3QC&pg=PA97&dq=zamahrân,+kalila&hl=tr&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=zamahrân%2C%20kalila&f=false
25. [Beydebâ]. Kitâbu Kelile ve Dimne, Uniyye bi-neşrihâ [Neşreden]: Lûis Şeyho el-Yesû'î. Beyrût: Taḫa'a bi'l-Maṭba'ati'l-Kâşûlikiyyeti; 1905. pp: 118-9. [cited 2016 Nov 11] Available from: <http://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane2/kitablar/520005700052000500009500112001140006500095001140011500069.pdf>
26. Hümayünnâme, 3. Baskı. Çeviren: Alâeddin Ali Çelebi b. Salih. İstanbul: Şevkî Efendi Maṭba'ası; 1293. p: 292. [cited 2016 Nov 11]. Available from: <http://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane2/kitablar/480005500056000540004900095001140011500069.pdf>
27. WikiShia. Harith b. 'Abd Allah al-Hamdani. [cited 2016 Nov 8]. Available from: http://en.wikishia.net/view/Harith_b._%27Abd_Allah_al-Hamdani
28. Nâme 069 - bihi Harîs-i Hamdânî. [cited 2016 Sep 2]. Available from: <http://nahj.valiasr-aj.com/include/VIEW3.php?bankname=LIST&code=1283&RADIF=309>
29. Yazıcı H. İbn Kuteybe. In: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt 20. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı; 1999. pp: 145-7.
30. Durmuş İ. Uyûnü'l-Ahbâr. In: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt 20. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı; 2012. pp: 247-8.
31. Ebû Muhammed 'Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî. Uyûnu'l-Ahbâr, 4 Cüz'. Beyrût: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyyeti; 1418 h. p: 59. [cited 2016 Sep 2]. Available from: <http://sh.bib-alex.net/adab/Web/23790/001.htm>
32. Özel M. Şerif er-Radî. In: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt 20. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı; 2010. pp: 4-5.
33. Özbalkıç MR. İbn Ebû'l-Hadîd. In: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt 20. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı; 1999. pp: 463-6.
34. İbnu Ebî'l-Hadîd, 'Abdu'l-Hamid b. Hüseyin. Şerhu Nehci'l-Belâga, Taḫkîk: İbrâhîm, Muhammed Ebû'l-Fadl, Cild: 18. Kûm: Mektebeti Âyetullah el-'Azmi el-Mer'âşî en-Necefi; 1404 hk. p: 48. [cited 2016 Nov 8]. Available from: <http://www.noorlib.ir/view/fa/book/bookview/text/13551/1/48>
35. Turgut A. Nizâmeddîn en-Nisâbü'rî. In: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt 33. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı; 2007. pp: 181-2.
36. Tefsîru'n-Nisâbü'rî: Ğarâ'ibu'l-Kur'ân ve Regâ'ibu'l-Furkân, Cüz': 6. p: 301. [cited 2016 Sep 2]. Available from: <http://shamela.ws/browse.php/book-23613/page-3429>
37. Aciduman A. Kadın sağlığı ve hastalıkları ile gebelik ve çocuk hastalıkları üzerine XVI. yüzyılda yazılmış Türkçe bir risale: Ravzatü'n-Nisâ. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi 2015; 58(4):171-88.
38. Nidâî. Ravzatü'n-Nisâ. Kütahya: Tavşanlı, Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi, No: 581/2.
39. Ayaşlı Şa'bân Şifâ'î. Tedbîru'l-Mevlûd. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Mihrişah Sultan Koleksiyonu, No. 344 [Ankara Milli Kütüphane, MFA 1994 A 3887]. p: 3a-b.

EK1

'Alī b. Sehl Rabben et-Ṭāberī'nin *Firdevsu'l-Hikme* adlı eserinin yedinci maḳālesinin "Tıp öğrencilerinin üzerine gerekli olan hakkında" başlıklı üçüncü ve "Tedavinin iyi değerlendirilmesi ve tedavide acele etmekten çekinme hakkında" başlıklı dördüncü bābları.^{9,p.558-560.}

الباب الثالث

فيما يجب ان يكون عليه المتعلم الطب

قالوا ان الذي يصلح من التلامذة الطب من كان حسيناً ذاهناً ويجب عليه ان يكون وقوراً رحيماً جواداً رفيق الاطراف صبوراً [٥٥٨] على التعب تاركاً للهواء والعجب والحسد والشرة والكذب والغضب والنعمة والكسل نظيفاً عفيفاً رقيقاً وان يلهم نفسه الاقتدار على الادب وان يأتي على آخره ولا يجل ولا يضعف ولا يقرأ في كتاب بين مغيب الشمس وقبل طلوع الفجر ولا في وقت يكون فيه الرواعد والزلازل والكسوف ولا عند نكبات الملوك ولا في مواضع نحسة ولا في وقت يدخل بينه وبين المعلم رجل او كلب او سنور فانها ساعات تجد فيها الشياطين الفرصة.

الباب الرابع

في حسن تقدير العلاج والوقى من العلة فيه

قال ولا ينبغي لاحد ان يعجل بالعلاج ولا يقدم عليه الا بعد التجربة ومعرفة الادوية لان الدواء يصير في يد الجاهل كالسم الذئف، وذلك انه ان سقي منه فوق القدر او في غير وقته كان قاتلاً، وربما كان السم بحكمة الحكيم وحسن تقديره مثل ماء الحياة، وذلك انه اذا رطه^{تحت} قشرته او خلط معه ما يصلحه كان فيه الشفاء العظيم، وكذلك العود الهندي اذا سحق سمحاً جريشاً وطلبي على البدن طلياً رقيقاً وصل ما فيه من الرطوبة الى حرارة البدن فبردها ووجد الحر سنبلاً الى الجروح فيصير حرارة العود مبردة للبدن بتدبير الطبيب الحكيم، وكذلك يصير الدواء الواحد يفعل باختلاف التقدير افعالاً مختلفة كثيرة، فهذا الصندل ان اخطأ فيه الطبيب في تدبير هاجت منه حرارة شديدة، وذلك اذا سحقه سمحاً كالكحل ثم طلاه على بدن رطب كثير الرطوبة طلياً نحياً دخل تلك الاجزاء الدقيقة في منافس الحسد بدقها وتسد مخارج الحرارة فتهيج حرارة البدن بما دخل عليها من برد الصندل فلا تجد مخرجاً [٥٥٩] فتتهب الحرارة في الجوف، واذا دق الصندل دقاً جريشاً وطلاه على البدن طلياً رقيقاً قليلاً برد الجسم وسكن الحر، وان اقدم المتعلم على العلاج قبل معرفة الادوية والنفاد فيها اصابه ما اصاب طبيياً جاهلاً دعاه الملك وسأله هل له علم باخلاط دواء زاهمران (؟) فقال نعم فامر الملك باخراج ادوية من خزائنه وان يأخذ منها اخلاطه فضرب الرجل يده الى تلك الادوية ووقع في يده سموم لم يعرفها وخلط دواءً ساه زاهمران وسقى منه بعض ولد الملك فقتله مكانه فغضب الملك وهدده حتى اقر بقلة عمله فامر بصلبه من ساعته ولذلك قيل انه لا ينبغي للرجل ان يسكن بلداً ليس فيها اربعة اشياء ملك عادل وماء جاري وطبيب عالم موافق وادوية موجودة.

وينبغي للطبيب ان يروض نفسه بالمباح والكبي والطلع والخياطة والتقطع للجلود ويتدرب في وسط العروق التي على ورق الشجر والورد ويتعلم علاج العيون على عيون الشاة وما اشبهها حتى يستمر يده، ولا عنى للمريض عن اربعة اشياء طبيب عالم رحيماً موافقاً ميمون الناصية وان يكون للمريض مطيعاً للطبيب صبوراً على الحمية والعلاج ويكون الخادم محباً له صبوراً عليه مطيعاً للطبيب وان يكون الدواء موافقاً لمرضه ومن بلاه مبارك قد اجتنى في الوقت الذي ينبغي ان يجتنى فيه مثله من الادوية ولا يكون مما اجتنى حين يبيت وهو ضعيف القوة ولا مما اجتنى بعد ان يصير هشياً وينبغي ان يكون قد استكمل في طعمه ورائحته ولونه [٥٦٠].

SON NOTLAR

- i. "Then having thrice circumambulated the sacrificial fire, and having invoked the firegod to bear testimony to the fact, the preceptor should address the initiated disciple as follows: "Thou shalt renounce lust, anger, greed, ignorance, vanity, egoistic feelings, envy, harshness, niggardliness, falsehood, idleness, nay all acts that soil the good name of a man. (...)"10,p.18
- ii. "Prohibited periods of the study of the *Āyurveda*: The day of the new moon, the eight day of the moon's wane, the fourteenth day of the dark fortnight, as well as the corresponding days in the bright one, the day of the fool moon, and the meetings of the day and night such as (morning and evening) are occasions when the study of *Āyurveda* is prohibited. Similarly, a clap of thunder heard at an improper season (months of Pousha, Phālguna and Chaitra), or a flash of lightning occurring at a time when such phenomena are naturally rare, or an evil befalling one's country, relations, or king, should be deemed as occasions prohibiting the study of *Āyurveda*. Moreover, one should not read it in a cremation ground, nor while riding (an elephant, horse, or any) conveyance, nor in a battle-field, nor in a place of execution. A festival or the appearance of inauspicious omens, and the days of the fortnight usually avoided by the Brāhmanas in studying the Vedas, as well as an unclean state of the body, should be regarded as occasions prohibiting the study of the *Āyurveda*."10,pp.19-20
- iii. "(...) Even a panacea or a medicine of ambrosial virtues administered by an unpractised or ignorant physician, will prove positively baneful as a draught of poison, or a blow with a weapon, or a thunderbolt. (...)"10,p.30
- iv. "(...) No one should be allowed to pass between the pupil and the preceptor at the time of study."10,p.31
- v. "Authoritative verses on the subject: A pupil who is pure, obedient to his preceptor, applies himself steadily to his work, and abandons laziness and excessive sleep, will arrive at the end of the science (he has been studying. A student or a pupil, having finished the course of his studies, would do well to attend to the cultivation of fine speech and constant practice in the art he has learnt, and make unremitting efforts towards the attainment of perfection (in the art)."10,pp.31-32
- vi. "Surgical acts or operations are divided into eight different kinds such as Incising (Chhedyā), Excising (Bhedyā), Scraping (Lekhya), Puncturing (Vedhya), Searching or probing (Eshya), Extracting (Ahārya), Secreting fluids (Visrāvya) and Suturing (Seevya). A surgeon (Vaidya) called upon to perform any (of the eight preceding kinds) of operations, must first equip himself with such accessories as surgical appliances and instruments, alkali, fire, probe or director (Shalāka), horns, leeches, gourd (Alāvu) (...)" 10,p.37
- vii. "(...) The art of making specific forms of incision should be taught by making cuts in the body of a Pushpaphalā (a kind of gourd, Alāvu, watermelon, cucumber, or Ervāruka. The art of making cuts either in the upward or downward direction should be similarly taught. The art of making excisions should be practically demonstrated by making openings in the body of a full water-bag, or in the bladder of a dead animal, or in the side of a leather pouch full of slime or water. The art of scraping should be instructed on a piece of skin on which the hair has been allowed to remain. The art of venesection (Vedhya) should be taught on the vein of a dead animal, or with the help of a lotus stem (...) and suturing on pieces of cloth, skin or hide. (...)"10,pp.71-72
- viii. "Qualities of a physician: A physician, who is well versed in the science of medicine and has attended to the demonstrations of surgery and medicine, and who himself practises the healing art, and is clean, courageous, light-handed, fully equipped with supplies of medicine, surgical instruments and appliances, and who is intelligent, well read, and is a man of ready resources, and one commands a decent practice, and is further endowed with all moral virtues, is alone fit to be called a physician. Patient: The patient, who believes in a kind and all-merciful Providence, and possesses an unshakable fortitude and strong vital energy, and who is laid up with a curable form of disease, and is not greedy, and who further commands all the necessary articles at his disposal, and firmly adheres to the advice of his physician, is a patient

of the proper or commendable type. Medicine:-The proper medicine is that which consists of drugs grown in countries most congenial to their growth, collected under the auspices of proper lunar phases and asterisms, and compounded in proper measures and proportions, and which is pleasing (exhilarating to the mind and has the property of subduing the deranged bodily humours without creating any discomfort to the patient, and which is harmless even in an overdose, and is judiciously administered at the opportune moment.”10,pp.306-307

ix. “(...) It should be culled or uprooted in the event of it being found sound, healthy, deep-rooted, full-bodied, and of matured sap. The gatherer should look towards the north at the time of culling.”10,p.337

x. “(...) All medicinal herbs and substances should be used as fresh as possible, excepting Pippali, Vidanga, Madhu, Guda, and Ghritam, (which should be used in a matured condition i.e. not before a year). The milky juice or sap of a medicinal tree or plant should be regarded as strong and active under all circumstances. Herbs and drugs, that had been culled or collected within the year, might be taken and used in making up a medicinal recipe in a case where fresh ones would not be available.”10,p.339

xi. “(...) Drugs, whether fresh or old, and emitting a contrary smell, or in any way affected as regards their natural sap or juice, should not be used for pharmaceutical purposes. The virtues of such medicinal drugs and substances such as Vidanga, Pippali, Madhu, and Guda, improve (after a year). Accordingly all drugs and medicinal herbs, excepting the preceding ones, should be used fresh and unsoiled, or uninjured by insects. (...)”10,pp.340-341

xii. “(...) The patient, who may mistrust his own parents, sons and relations, should repose an implicit faith in his own physician, and put his own life into his hands without the least apprehension of danger; hence a physician should protect his patient as his own begotten child. (...)”10,p.246

xiii. “P. زامهران zāmehrán. s. Name of a certain drug and of a certain electuary, formerly of great celebrity as an antidote for poison.”15,p.1002 ve “ زامهران zāmahrān, A sort of antidote.”16,p.607

xiv. “(...) Dimne de anlattı: ‘Derler ki: Şehirlerin birinde görgü ve bilgi sahibi bir hekim vardı. Ebinden geçen her hastaya çok iyi bakar ve onun derdine çare bulmaya uğraşırdı. Fakat bu hekim yaşlanmış ve gözleri zayıflamıştı. Bu sırada bu şehrin hükümdarı, kızını, kardeşinin oğlu ile evlendirmiş ve kıza, gebe kadınların uğradığı bir hastalığa tutulmuştu. Bu hekimi, onu tedavi için çağırışlar, hekim gelince kıza neresinin ağrıdığını sormuş, o da anlatmış. Hekim, kızını, kızının anılamış ve nasıl tedavi edeceğini kestirmiş: ‘Gözlerim eskisi gibi görmüş olsaydı, çeşit çeşit maddeleri karıştırır ve ilacını yapardım. Bu hususta kendimden başka bir kimseye de güvenim yoktur. Ne çare ki, buna imkân yok!’ demişti. Fakat şehirden cahilin biri vardı, bu vaziyeti haber alarak hemen koştı ve tıp ilmine vâkif olduğunu, istenen ilaçları yapacağını, çünkü basit ve mürekkep her ilacın mahiyetini bildiğini söyledi. Kral [Kral], bu adamın ecza evine götürülmesini emretmiş, o da türlü türlü ilaçları görmüş, fakat ilaçların ne olduğunu ve neye yaradığını bilmediği için, şundan bundan bir şeyler alarak karıştırmış, sonra insanı hemen yere serip öldüren bir maddeden de bir miktar alarak ilaçlara katmış ve bu ilacı kıza içirmiş, kıza da hemen ölmüştü. Kral [Kral] hadiseyi haber alınca bu cahil herifi çağırması aynı ilacı ona da içirmiş, o da hemen ölmüştü.’ (...)”18,p.176-177 ve “(...) Dimne:-Nakledeğer ki şehirlerin birinde becerikli ve bilgili bir tabip varmış, ebinden geçen tedaviler hususunda da ihtisas sahibi imiş. Ne var ki söz konusu ihtiyar yaşlanmış ve görme duygusu zayıflamış. O şehrin hükümdarının bir kızı varmış, onu yeğeni ile evlendirmiş. Kadına hamilelere gelen ağrılar gelmiş. Bunun üzerine bu tabip getirilmiş. Tabip gelince kadıncağıza ağrısını ve hissettiği şeyleri sormuş. O da anlatmış. Tabip kadının hastalığını ve bunun ilacını tespit etmiş ve şöyle demiş:-[Eskisi gibi] görür olsaydım cinslerini bildiğim çeşitli ilaçları toplardım; bu konuda benden başka kimseye de itimat edemem. (...)”19,p.143

xv.

«...» وَكَانَ لِمَلِكِ بَلَدٍ الْمَدِينَةِ ابْنَةٌ فَوَضِعَهَا فِي بَيْتٍ لَهَا فَجَاءَتْ بِهَا مَعْزٌ فَفَرَسَ لَهَا مَا تَرِيضُ الْبُحَاوِيلَ مِنَ الْأَوْعَاعِ، فَبَيْنَ مَا يَلْبَسُ، فَلَمَّا عَشَرَ، سَأَلَ الْهَارِيَةَ عَنْ وَجَعِهَا وَمَا تُعْرِضُ، فَأَخْبَرَتْهُ، فَوَقَفَ نَائِمًا وَتَوَدَّهَا، وَقَالَ: لَوْ كُنْتُ أَبْهَرْتُ، لَجَبَفْتُ الْأَخْلَاطَ عَلَى نَفْسِي بِأَخْبَابِهَا، وَلَا تُخَيِّبُ فِي ذَلِكَ بِأَعْيُنٍ قَبْرِي (...)»^{23p.446-448}

xvi.

«...» وَامْلِكُ نَحْرُ دَهْرِي دَأَسْتُ وَبِذَلِكَ زَادَ حُبِّي يَدَهُ يَدِي، وَارْزَادَ حَالًا هَانًا حَلَّ رَجِي حَادَتِ كَسَمْتُ، طَيِّبٌ يَرِي دَا رَا حَاوَرُ تَوَدَّدْتُ، اِزْ كَيْتِ رَجِي نِكُو فَرَسِيدِ، -جُونِ جَوَابِ نَسْتُو وَ رَعَلَتْ نَامِ وَقُوفِ يَأْتِ، بِهَارُوِي اَشْرَاطُ كُرُو كَهْ اَنْ رَا زَا زَمِهْرَانِ حَوَانَدُ، كَسَمْتُ: يَابَدُ سَاخْتُ، كَسَمْتُ: جَشَمُ مِنْ حَضِيْفِ اسْتِ، خَبَا اِسْمَانِيَهْ دَرِ اِنْ مِيَانِ اَنْ مَدِي يَابَدُ وَ كَسَمْتُ: كَرُ مَسْتُ وَ تَرْكِبُ اَنْ مِنْ نَامِ (...)»²⁴

xvii. “(...) Der König jener Stadt hatte eine Tochter, die er seinem Neffen zur Frau gegeben hatte. Diese hatte soeben eine schwere Geburt hinter sich gebracht und war daraufhin erkrankt. Also holte man den alten kundigen Arzt herbei, der zuerst gründlich nach den Umständen fragte. Als er die Antworten gehört hatte und sich so ein vollständiges Bild von der Krankheit machen konnte, wies er auf ein Heilmittel hin, das man Zamahrān nennt. <So mische es>, trug man ihm auf. <Meine Augen sind zu schwach dazu>, erwiderte er. “Stellt ihr es her.> (...)”24,pp.97-98

xviii. Arapça re (ج) ve z (ز) harflerinin yazılışları arasında bir nokta farkı vardır. Bu nedenle zāmehrán (زامهران) ile zāmehrán (زامهران) kelimelerinin yazılışları birbirine benzemektedir. Kopyalanan nüshalar arasında bu tür farklılıkların olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

xix.

«...» وَكُنَ الْمَلِكُ تِلْكَ الْمَدِينَةَ ابْنَةً فَوَضِعَهَا فِي بَيْتٍ لَهَا فَجَاءَتْ بِهَا مَعْزٌ فَفَرَسَ لَهَا مَا تَرِيضُ الْبُحَاوِيلَ مِنَ الْأَوْعَاعِ، فَبَيْنَ مَا يَلْبَسُ، فَلَمَّا عَشَرَ، سَأَلَ الْهَارِيَةَ عَنْ وَجَعِهَا وَمَا تُعْرِضُ، فَأَخْبَرَتْهُ، فَوَقَفَ نَائِمًا وَتَوَدَّهَا، وَقَالَ: لَوْ كُنْتُ أَبْهَرْتُ، لَجَبَفْتُ الْأَخْلَاطَ عَلَى نَفْسِي بِأَخْبَابِهَا، وَلَا تُخَيِّبُ فِي ذَلِكَ بِأَعْيُنٍ قَبْرِي (...)»^{25p.446-448}

xx.

«...» مَعْلَافَهُ دَهْ مَعَالِجَةُ الْبَاسِ اِسْتِدْبَارُ طَيِّبِ حَاقِقِ دَحِي مَرَاخِ مَرْبِضَةٍ مَوَاقِفِ تَدْبِيرِ اِنْتِوَابِ اِنْتِي بُوَدَايَهْ بِرِ دَارُو اِيَهْ دُوا مِيسِرِدِرْ كِهْ اَكَا مَهْرَانِ دِرْزِ شُوْبَهْ كِهْ اَتَنْ رِ دَانَاكَ مَقْدَارِي صَمِغِ اِنْتِوَابِ حِمْرِدِنِ كِهْوَرَهْ لَرِ (...)»^{26p.282}

xxi.

«...» مَادَمَهْ 069- حَارَتْ مَهْمَانِي (...) الصَّحَابَةُ، اِي الصَّحْبَةُ، وَقَالَ رَاهِي، اِي فَسَدُ، قِيلَ دَفِيَاءً لَا تَسْكُنُ اِلَّا فِي مَعْرِ فِيهِ سَوَقِ قَفَهْ، وَبِهَرِ جَارِ وَطَيِّبِ حَاقِقِ، وَسُلْطَانِ عَادِلِ، (...) [صفحة 292]²⁷

xxii.

«...» مَحْمَلْنَا الرَّيَاسِي عِنَ أَحَدِ نِ سَلَامِ مَوَلِي دَفِيَعِ عِنَ مَوَلِي نَبِيهِ نِ حَاتِمِ عِنَ شَيْخِ اِيَهْ قَالُ: قَالُ كَسْرِي: «لَا تَبْرُلْ يَبَادُ اِيَسِ فِيهِ خِصَّةُ اَسْبَادَةِ سُلْطَانِ فَاهِرِ، وَفَاضِ عَادِلِ، وَسَوَقِ قَفَهْ، وَطَيِّبِ حَاقِقِ، وَبِهَرِ جَارِ»²⁸

xxiii.

«...» عِنَ الْمَرْءِ لَا تَسَالُ وَسَلِ عِنَ قَرِيهِ عِنَ الْفَرِيقِ بِالْمَقْتَرِ يَفْتَدِي، وَمَهَا قَوِيهِ وَاسْكُنِ الْأَمْصَارِ الْعِظَامِ قَدِ قِيلَ لَا تَسْكُنُ اِلَّا فِي مَعْرِ فِيهِ سَوَقِ قَفَهْ وَبِهَرِ جَارِ وَطَيِّبِ حَاقِقِ وَسُلْطَانِ عَادِلِ (...)»²⁹

xxiv.

«...» وَقَدْ قَالُ: مَا كَوْنُ فِيهِ بِهَرِ جَارِ وَسَوَقِ قَفَهْ وَوَلَكِ فَاهِرِ وَطَيِّبِ حَاقِقِ (...)»³⁰

xxv.

«...» بَرِ حَدِيثِ شَرِيْفِهِ طَوْسِ الْوَلُوبِ اَوَّلِ سِيْدِ كَلِمَاتِ وَعُرْصَاتِ اِيِي الْخَتَارِ وَرَسُوْلِ الْمَلِكِ الْاِحْيَاءِ مَقْبُوْمِ حَدِيْدِهِ بِوَرْمَشَارِكِهِ بِرِ وَلاَيْتَدِهِ حَاكِمِ عَادِلِ وَ نَامِ عَامِلِ وَ حَكْمِ كَامِلِ اَوَّلِيَهْ اَوَّلِ اَصْلِ وَلاَيْتَدِهِ عِنَ صَدْرِهِ وَ مَحَلِ خَطَرِيهِ (...)»^{31p.446}

xxvi.

«...» حَقِي سُلْطَانِ اِحْيَاءِ وَ شَهْنَشَاهِ مَلِكْتِ مَا يَطْلُقُ عِنَ الْهَوِيِّ اِنْ هُوَ اِلَّا وَعَجِي حَوِي عَالِيَهْ مِنْ الصَّلَاةِ اَرْكَبَا حَضْرَتَارِي طَوْلُو لِبَلَامِ فِيهِ سُلْطَانٌ قَادِلُ وَطَيِّبِ حَاقِقِ وَ بِهَرِ جَارِ وَ سَوَقِ قَفَهْ قَائِمَةٌ بِوَرْمَشَارِكِرِ زُرَا اَمَّا كُنْ وَ بِلَدَانْتِنِ هَرِ رَتَدَهْ نَاسَاكَ جَمِيْعَتِي الْاِيْتِهْ سُلْطَانِ عَادِلِهِ وَ طَيِّبِ حَاقِقِهِ وَ اِقْرُ صَوْبِهِ وَ اِلْوَارِجِ اَسْنَاهِ وَ يُوْتُوْرُ وَ اَتُوْرُ وَ صَابِيُوْرُ وَ جَارِسُوْبِهِ صَمَّاخَرِجَرِ عَلَامَةٌ شِيْرَاِي عَالِيَهْ اِلْتِجَاهُ دِيَاغَةُ شَرِيْحِ قَانُوْنِدِهِ بِرِ حَدِيْثِ شَرِيْفِي اِيْرَادِ الْمِيُوْبِ مَشَايِرِ بِلَدَانِ الْمَلِكِ اَلْمُهْمَنْ تَبْرِيْرُ مَشَاهِرِدِهِ بِرِ صَفْتَرِ كَامِلِ وَ مَوْجُوْدِدِ اَوَّلِ شَهْرِي جِيْتَهْ مِنْ الْجِيَانِ دِيَجَرِ دِيُو تَبْرِيُوْرِي وَصْفِ الْمِشْطَرِ (...)»^{32p.246}

xxvii.

لهله «رقيق» 049p